

WOLFRAM EBERHARD VE GÜNEYDOĞU ÂŞIK HİKÂYELERİ*

Prof. Dr. İlhan BAŞGÖZ

Profesör Eberhard 1940 lı yıllarda Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Çince profesörü idi. Anti Faşist inanışları nedeniyle Almanya'dan göçüp Türkiye'de görev alan bilim adamlarından biridir. 1946 ile 1950 yılları arasında memleketimizde estirilen cadı avından ürkererek Türkiye'den ayrıldı ve Amerika'da, Kalifornia üniversitesi (Berkeley)'nde sosyoloji profesörü ve Sosyoloji Bölümü Başkanı oldu. Prof. Eberhard Çin tarihi ve folkloru üzerinde dersler vermişti Ankara'da. Ben kendisini bu derslerde öğrencisi olarak tanıdım. Sonra Amerika'da aynı üniversitede iki yıl beraber çalıştık.

Prof. Eberhard sosyolog olarak folklor araştırmalarına sosyoloji biliminin yaklaşımını uygulamakla tanınır. Türkiye'den ayrıldıktan sonra Tayland'da Çin Masalları üzerinde çalıştı. Çin tarihi üzerindeki çalışmaları ile kendisine bu alanda da önemli bir yer kazandı. 1980'li yıllarda kanserden öldü. Ve yapayalnız öldü.

Onun yukarda adını verdiğimiz çalışması küçük bir araştırma. Ama hem uyguladığı yöntem bakımından hem de sınırlı bir derlemeye dayanarak nasıl önemli sonuçlara vardığı ve en tanın-

mış folklor teorilerini, bu malzmeden çıkardığı sonuçlarla nasıl sorguladığını belirtmek bakımından bu küçük kitabı tanımak, bizim folklorculara çok faydalı olacaktır. Onun için bu kitabı genişçe tanıtmak istiyorum.

Eberhard, 1951 de, bir asistanı ile Adana, Çukurova, Antep bölgesinde bir araştırma gezisi yapıyor. Oradan Hikayeler ve türküler derliyor. Bu derlemenin ses şeritlerinin bir kopyası Indiana Üniversitesinin Türk Folkloru Arşivinde korunmaktadır.

Derlenen hikayeler Elbeyli Oğlu hikayesi, Ali Paşa hikayesi, Hurşid ile Mahmihi hikayesi, kozanoğlu türküsü, bir de Köroğlu hikayelerinden bazı kollar.

Eberhard dört sayfalık kısa önsözde önemli sorunlara dokunuyor. İlk Per-tev Boratav'ın Türk Halk Hikayeleri ve Türk Halk Hikâyeciliği adlı kitabına dayanarak derlediği halk hikayelerini, kahramanlık hikayeleri, aşk hikayeleri olarak kümelere ayırıyor. Sonra bu âşık hikayelerinin Batı'daki benzerlerini arıyor ve en iyi örnek olarak, bir düz yazı ve türkü karışımı olan Fransız Chantefable'ı Aucasin et Nicolette'i veriyor. (Bu Ortaçağ hikayesi, 1945 lerde klasikler serisinden Türkçeye çevrilmiştir) Eberhard bu hikaye nevinin Türkiye'ye has olmadığını Çinden İspanya'ya ve Fransa-

* "Minstrel Tales From Southeastern Turkey"
California University Folklor Studies No:
5 1955 (California Üniversitesi Folklor
Araştırmaları Serisi No: 1955, 92 Sayfa)

ya kadar örnekleri bulunduğunu belirterek, Arapça yarım bir yazma olarak bulunan Kıssayı Bayad and Riyad' (Bayad ile Riyad'ın hikayesi için kaynak: Nykl, A.R. Historia de los Amores de Bayad y Riyad) ı da örnek olarak gösterdikten sonra diyor ki: Sinkiang (Çin Türkistanında) bulunan bu tip hikayelerin Orta Doğu kaynaklı olduğu kuşkusuzdur. Bunun ilk örneklerini Anadolu'da İsadan sonra 4 üncü. yüzyılda Malatyalı Chares'in İskender Tarihinde buluyoruz (Bu konu için bak: Pertev Boratav, Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi, cilt III no. 3, 1945, s.329-333) İspanya'da yazılmış olan Bayad ve Riyad'ın Orta Doğu Arap kaynaklı olduğu söylenebilir, ama Aucassin ve Nicolette'in ve Ortaçağ Fransız trubadur şiirinin Orta Doğu kaynaklı olduğu henüz kesin değildir.

Prof. Eberhard daha sonra Türkiye'de destan türünün daha çok Doğu Anadolu'da yaşadığını, Batı Anadolu'ya gittikçe bu türün kaybolduğuna işaret ediyor. Bu olayı yazar şöyle izah ediyor. Doğu Anadolu Türk göçebelerinin yaşamış olduğu, bu gün de yaşadığı yerlerdir. (Eberhard'ın bu görüşüne katılmıyorum. Hikaye geleneğinin en canlı olduğu yerler Kars, Ardahan ve Erzurum gibi kentlerin köyleri ve kasabalarıdır, ve hikaye yerleşik köy hayatının ürünüdür). Sonra da diyor Prof. Eberhard "Doğu Anadolu İran kültürünün kuvvetli olduğu yerdir, Batı Anadolu ise Bizans-Yunan kültürünün yerleşim yerleridir; ve Akdeniz tipi tarım bölgeleridir." Daha sonra Prof. Eberhard benim doktora tezime ve Boratav'ın halk Hikayelerine dayanarak Halk hikayeleri üzerinde bazı açıklama-

lar yapıyor ki, bunları özetlemiyoruz.

Eberhard bu hikayelerin nerelerde, ne vakit anlatıldığını, dinleyicilerinin kimler olduğunu kısaca belirtiyor. Sonra diyor ki, destanda ve hikayelerde türküler hala en çok sevilen yerlerdir, düz yazı sadece arayı doldurmak için kullanılıyor. (Bu yargı Güney Anadolu'dan derlenen kısa bozlaklar için doğrudur, destanlar ve öteki uzun, geleneksel hikayeler için genelleştirilmemelidir), Yazar diyor ki "Alışlagelen görüşlerin aksine, türküler, hikayeyi hatırlamak için yaratılmış, hafıza tazeleyici metinler değildir. Sadece heyecan yaratıcı metinler değildir. Hikayedeki eylemlerin bölünmez bir parçasıdır, hikayedeki yeri bellidir, değişmez, düz yazılı kısım türkü bölünmez bir birlik oluştururlar. (Yazarın bu konudaki görüşü de uzun türkülü hikayeler için doğru değildir, ancak bir veya bir kaç türkü üzerine kurulan kısa bozlaklar için doğrudur. Uzun hikayelerde türkülerin bir bölümü belli bir yere bağlı değildir, hikayeden çıkarılınca bir şey değişmez.) Sonra Eberhard Türküler için diyor ki: "Türkiler de değişiyor, konuların tek dizeleri, çift dizeleri ve dörtlükleri ve dörtlük sayıları da bu değişimin dışında kalmıyor. Bu türkülerin melodileri de değişiyor." Ve şöyle devam ediyor: "Sosyal eleştiri, destanda da, hikayede de zaman zaman görülse bile, bu türler için tipik değildir. Köroğlu'nun yeni bir kolunda kahraman, baskıcı hükümete karşı sıradan halkın çıkarımı koruyor, ve hikaye sosyal adalet açısından ideal bir toplum sergiliyor.. (Eberhard burada, Pertev Boratav'ın Köroğlu Destanı s. 104-11 i kaynak olarak gösteriyor.)

Aynı yerde yazar destanla klanların ilgisi üzerinde duruyor ve Alman Bilgini Wünsch'ten şu alıntıyı yapıyor: "Destanlar klanlarla ilgili görünüyor ve klanlar dağılınca hikayeye doğru değişiyor. Destanın oluşması için en önemli koşul, kan bağları ile birbirine bağlı, ve ortak savunma için bir araya gelen bir yabancı istilacı olabilir veya büyük etkileri olan tarihsel bir olay olabilir." (W. Wünsch. heldensanger in Südost- Europa s.11)

Bu kısa önsözü bitirirken Prof. Eberhard şunları söylüyor: "Kitabımızdaki tartışmalar ve vardığımız sonuçlar sadece gezimizde topladığımız dört hikaye ile sınırlıdır. Öteki Türk halk hikayelerine uygulanmamalıdır. Bununla bizim ulaştığımız sonuçların, Boratav'in çalışması ile uygunluk gösterdiği ölçüde genel doğruları içine aldığımıza inanıyoruz. Bu kısa çalışmada üzerinde durduğumuz konular şunlar oldu; 1- Güney-Doğu Anadolu'da aşkın ve âşık hikayelerinin işlevi 2-Belli bir zamanda, belli bir yerde sözlü yayılmanın özellikleri 3- Sözlü gelenekten kitaba geçerken hikayelerin gösterdiği değişim.

İkinci bölüm 6 sayfadır ve metin derlenen âşıkların hayatlarına ayrılmıştır. Burada yazar, bir sosyoloji bilgini olarak âşıkları çevreleri içinde inceliyor. Üzerinde durduğu sorunlar şunlar. Âşık nerede oturuyor, oturduğu köyün özellikleri, kimlerden olduğu, mesleğini kimden ne vakit öğrendiği, ne vakit ve nerelerde çalıp çağırıldığı, dinleyici çevrelerinin nitelikleri, ilgisi veya ilgisizliği, anlatıcıların ikinci bir işleri olup olmadığı, âşıklıktan ve ikinci işten ne kazandıkları, ne kadar köyde bir âşık bulunduğu, bunların bil-

dikleri hikayeler ve türküler, aileleri, eğitim durumları. Burada incelenen 9 âşık şunlar: Ali Soylu, Ali Tekerek, Hüseyin Bozdoğan, Hafız Ömer, veya Kör Ömer, Mehmet Göçün, Kır İsmail, Hasan Devren Antepli İbrahim., Mustafa Kılıç. Bunlardan Mustafa Kılıç'tan tesbit ettiği bütün türkelerin adlarını veriyor yazar.

Üçüncü bölüm Elbeyli Oğlu hikayesine ayrılmış. Burada kısaca konu üzerinde yapılmış çalışmalar özetleniyor. Hikayenin 17 inci yüzyılda feodal toplumun merkezi otoriter topluma dönüşmesi gibi bir sosyal yapı yansıttığını belirtiyor. Kısaca konuyu özetliyor. Burada iki küçük yanlı yapıyor. Birincisi Membuş Örenini, Bobboş olarak anlıyor. Karacaoğlanın şiirlerinde de sık sık "Sana derim sana Mumbuş öreni" diye geçen bu kelime bir yer adıdır, bir sıfat değildir. Ve harabe(ören) sözünün de harabe= Arab adından gelmiş olacağını sanıyor ve buna dayanarak bir Arap yerleşme yerinin söz konusu olduğunu ileri sürüyor. Bundan sonra hikayede adı geçen Mursaloglu ailesinin, bugün de çevrenin en güçlü ailelerinden biri olduğuna ve Elbeylilerden geldiklerine işaret ederek hikayenin sosyal-tarihsel çerçevesini bu güne bağlıyor. Hikâyedeki sosyal çevreyi inceleyen yazar diyor ki: "Hikâye bu günkü sosyal yapı tipini, bu günün sosyal normlarını yansıtmaz; feodal- aşiret tipi, yiğitliği yücelten, savaşa bağlı bir toplumla, baskıcı ve kokmuş rüşvetçi bir merkezî hükümetin yapısını yansıtır." Hikayenin bir çeşitlemesinde bir Ermeni aile, kahramanın dostu; ötekinde bir ortalığı karıştıran bir bozguncu olarak tanıtılmış. Bu olayı sonradan orta-

ya çıkan Türk-Ermeni gerginliğin yeni bir belirtisi sayıyor ve feodal devirde iki ırkın arasında iyi ilişkiler bulunduğunu ileri sürüyor yazar. Sonra önemli bir gözlemde bulunuyor. “Hikaye kahramanı hiç bir zaman üretici olarak tanıtılmıyor; bu iş şehirlilerin ve çiftçilerin işi olarak gösteriliyor. Kahraman onlardan aldığı vergilerle yaşayan bir aşiret beyidir. Küçük kervanlara dokunmaz da büyük kervanları soyar, bu onun hakkıdır, Dinleyenler de bunu haklı buluyor. Hikaye kahramanı bir aşiret reisidir, politik olanaklardan faydalanmaz. Aşiret üyelerinin geçimleri ve mutlulukları umurunda değildir. Çok çabuk kızıp parlar ve feodal devrin onur değerleri ile hareket eder. Doğanın güzelliklerine tutkundur, kolayca âşık olur, döğüşmek uğruna sevgilisini hemen terkeder. On yıl, yirmi yıl; evinden uzak da kalsa eşinin kendisine sadık kalmasını ister. Sadakatından azıcık kuşkuya düşse onu hemen öldürmekten çekinmez. Dinleyiciler için bu kahraman en çok beğenilen değerlerle donanmış bir insanı temsil eder. Erkekler kendilerini kahramanlı özdeşleştirir, kadınlar onun gibi koca hayalederler. Biz hikayeyi derlerken Kore harbi devam ediyordu. duvarlar Türk askerlerinin kahramanlıklarını gösteren resimlerle donanmıştı. Ama harpten dönenler daha gerçekçi görüşleri dile getiriyorlar ve harbin ne demek olduğunu anlatıyorlardı. Dinleyenler ise hiçbir kadının yirmi yıl kocasını beklemeceğini, hiç bir düğünün de kırk gün kırk gece sürmeyeceğini biliyorlardı. Bu aşk hikayeleri ancak psikolojik bir isteği ifade ediyor, tıpkı Amerikan filmlerinde

olduğu gibi.

Hikayelerdeki eylemlerin yapısı ve kahramanların idealleri bugünkü sıradan Türkün bilinç altı ve bilinç üstü isteklerini dile getiriyor. Yoksa hiçbir hikaye sosyal yapıda ciddi bir değişiklik önermiyordu. Elimizde ciddi psikolojik araştırmalar olmadığı için bu idealin nasıl doğduğunu bilemiyorum. Ama, erkeklerde bu idealin altı ile on yaş arasında yapılan sünnetten sonra belirlediği söylenebilir; sünnet bir cesaret denemesi ve çocukluktan erkeklığe dönüşmenin bir işareti sayılmaktadır”.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında yazar, tek tek epizotları özetliyor. Onların konularını veriyor. Sonra diyor ki: “Metin çeşitlemeler arasında değişimler gösterdiği halde, hikayenin genel çerçevesi (veya yapısı) değişmeden kalıyor. Ortada âşıkların ezberlemesi gereken bir metin yoktur. Her anlatıcı bu çerçeve içinde kendi metnini yaratıyor. Her yeni hikaye, değişmeyen genel hikaye yapısının, kişinin dili ile yeniden anlatılmasıdır. Bu yeni bir yaratmadır.”

Bu çeşitlenmeler içinde bir tanesi basılmış, küçük bir kitap. Eberhard onun ötekilerden ayrılığını şöyle belirtiyor: “Bu çeşitlenmenin değeri kuşkuludur; öbür çeşitlenmelerden, hikayeye, şurada burada sokulan, milli duyguların ifadesi ile ayrılır. Söz gelimi Ermenilerden söz ederken yazar, Türk aşiretlerini bir Türk kervanını soymadığını belirtiyor. Bu çeşitlenmede kahramanlardan birine Muzu adı verildiğini belirterek Eberhard, sanırım, bir yanlış daha yapıyor. Kadının adı Muzu imiş, bunu büyük harfle yazıyor. Ben hikaye metninin Türkçe-

sini görmedim, ama bu muzı adı bizim hikayelerimizde bir sıfat olarak geçer; işi gücü muzuluk veya muzı başı gibi isim olarak da kullanılır ama, özel ad olarak kullanılacağını sanmıyorum.

Sonra hikayedeki türkülerin bütün değişmelerini, dizeleri alt alta yazarak tek tek belirtiyor yazar. şöyle:

*Benim sözüm de sana Haktır
Ne söylesem ben sana haktır
Elbeyoğlu der de sözlerim haktır
Elbeyoğlum der de sözlerim haktır.*

Profesör Eberhard bu hikaye üzerindeki gözlemlerini dokuz maddede özetliyor. Bunlardan çoğu bizim arkadaşlarımızın bildikleri sonuçlar. Yabancı kökenli, Farsça ve Arapça asıllı sözcüklerin artık âşıklar tarafından anlaşılmadığı için çeşitlemelerde Türkçeleri ile değiştirildiğini de ileri süren yazar bu sözcükleri açıklarken ufak tefek yanlışlar yapıyor. Söz gelimi “hub” sözcüğünü Eberhard aşk diye anlamış, güzel demektir.

Aynı yöntemi Eberhard Ali Paşa hikayesi, Köroğlu kolları ve Hürşid ile Mahmihi hikayesi ve Kozanoğlu türküsü için de yapıyor. Türkiye’den toplanan Köroğlu hikayeleri ile Chodzko’nun 1830 larda Azerbaycan’da topladığı Köroğlu hikayelerini karşılaştırıyor. (Bu karşılaştırma Boratav’ın Köroğlu destanında da vardır,) Sonra bir sayfalık bir analizle toplumdaki değişimin hikayelerde nasıl yansıdığını belirtiyor. Kitap bir sonuç bölümü ile bitiyor. Bu bölümbence önemli, onun için buranın daha geniş bir özetini veriyorum, ona göre :

1. Güney doğuda sözlü hikaye gelene-

ği hala yaşıyor. Batıda kaybolmuş. Bölgenin âşıkları henüz türküler yakıyor, bunları bozlaklar olarak geliştiriyorlar. Bunu Başgöz’ün belirttiği teknikle yapıyorlar. (Benim Biyografik Türk Halk Hikayeleri adlı basılmamış doktora tezi mi kastediyor) Bazı yerlerde bu hikayeler hala geleneksel biçimde anlatılıyor. Bazıları daha yazıya geçmemiş, Basılmı kitaplar sadece büyük kentlerin iyi eğitilmemiş kişilerince okunuyor, daha köylere kadar girmemiş. (Yazarın bu gözleminin de doğru olmadığını sanıyorum. Basılmı küçük kitapları gezgin kitapçılar torbalarına koyup asıl Anadolu köylerinde satarlardı.)

Geleneğin yakında son bulacağına dair işaretler var. Anlatıcı âşıkların hepsi yaşlıdır ve gençlerin ilgisizliğinden yakınıyorlar. Âşıkları artık çok az insan hikaye anlatmaya çağırıyor, Düğünler gibi eskiden âşıkları davet eden eğlenceler bu gün daha kısa ve daha basit yapılıyor. Eskiden hikaye söyledikleri kahvelerin hepsinde şimdi bir radyo var. Kasabaya elektrik gelmiş, böylece geceleri yapacak başka işler çıkıyor, evde çalışmak veya sinemaya gitmek gibi. Basılmı metinler yavaş yavaş buralara da geliyor. Bazı âşıklar şimdiden kendi eserlerini bastırmak ve iyi bir para kazanmak peşindedirler. Bu işin kendi sanatlarının zararına olduğunu farkında değiller. Daha şimdiden basılı kitapların karakteri değişiyor. Cinayet hikayeleri ve Amerikan tipi kovboy kitapları piyasaya çıkmış durumda.

Bazı âşıklar hikayelerinden film senaryoları yazmak istiyor. Ama film endüstrisinin bunlarla ilgileneyeği yok.

Bu âşıkların en büyük isteği radyodan seslerini duyurmak, bunu yapınca âşıklardan biri hemen yurdun her tarafında tanındı. Şunu belirtmeliyiz ki, bu âşıklar topluma ters düşen, onunla uyum sağlamayan insanlar değildir. Kiminin başarılı başka işleri de var, hepsi de toplumda saygı gören kişilerdir.

2. Hikayenin uzunluğu kısalığı akşam eğlencesi olarak sosyal fonksiyonu ile ilişkili. En uzununu 28 ramazan gecesini doldurabilir, en kısası da bir iki akşamıdır. Dinleyici her 45 dakikalık bir gösterimde en az bir türküyü duymayı bekliyor. Çoğu hikayelerin başlangıcında bir iki türkü var, sona yaklaştıkça, dinleyicinin ilgisini ayakta tutmak veya yükselen heyecanına hitap etmek için türkülerin sayısı artıyor.

3. Biz bu hikayelerle sözlü geleneğin nasıl yayıldığını ve yaşadığını anlamak için de ilgilendik. Umuyoruz ki, bu yolla destan türüne de bazı katkılarda bulunabiliriz ve bu alandaki bazı teorilerin, gene bu yolla doğru olup olmadığını kontrol edebiliriz.

Halk edebiyatının halk tarafından yarıldığı teorisini bizim denememizle reddetmek gerekiyor. Başgöz'ün yeni yayınladığı çalışmada belirttiği ve bizim araştırmamızın da kesinlikle desteklediği gibi her hikaye bir aşkın öz yaratmasıdır. (Eberberhard burada benim yaptığım araştırmayı genelleştiriyor. Benim çalışmam için bak. İlhan Başgöz. Turkish Folk Stories. Journal of American Folklore, Cilt LXV, 1952, s.331-339) Hatta yaşarken ve öldükten bir zaman sonra adı unutulana kadar bu hikaye âşkın öz malı sayılıyor.

Sözlü edebiyat ne ölçüde ve ne kadar değişiyor sorunu, cevabı zor bir sorundur. Bu konuda bazı teoriler ileri sürülmüştür. Bazı folklorcular sözlü edebiyatın uzun zaman bir sağlam yapı ile yaşadığını ileri sürmüşlerdir. Wesselski belirtiyor ki, sözlü edebiyat süreli olarak yazılı metinlerin düzeltici etkisi ile yaşamasını sürdürmüştür. (Wesselki). Bu görüş doğru ise demektir ki, sözlü edebiyat yazı bilmeyen toplumlarda daha çabuk değişecektir. Yakın zamanlara kadar elde yeteri kadar veri olmadığı için, Bartlett'in denemesi de bu teoriyi destekler görünüyordu. Bartlett'in bu labaratuvar denemesinde Avrupa geleneği dışından bir masal bir insana söylendi, onun başka birisine söylemesi istendi, üçüncü kişi de başkasına anlatacağı. Bu zincirleme böylece gitti. Sonunda görüldü ki masal yayıldıkça daha çabuk ve daha büyük ölçüde değişiyordu. Türk folkloru bu alanda bize iyi malzeme veriyor. Köroğlu hikayesinin İran'da 1830 larda toplanan bir metni var. Sonra 1950 lerden beri Türkiye'de toplanan metinler var. Yeni metinlerden sadece biri yazılı metinlerden etkilenmiş görünüyor, onun dışında 150 yıl içinde bu sözlü edebiyat, bir memleketten başka birine geçtiği ve geniş bir alanda yayıldığı halde, bu modern metinler İran hikayelerinden gelmiyor, Türkiyedeki daha eski başka bir gelenekten geliyor. Bu örnek gösteriyor ki sözlü edebiyat yayılırken değişiyor ama bu değişim Bartlett'in ileri sürdüğü kadar büyük değil.

Walter Anderson bu labaratuvar denemesini kesin saymadı ve kendisi değişik bir deneme yaptı. O birden çok ve birbirin-

den bağımsız masal kaynakları kullandı. Ve gösterdi ki bu farklı gelenek zincirleri, tesadüften gelen faktörlerle, farklı yollarda gelişiyorlar. Böylece sonunda masallar birbirine daha az benzeyerek, çeşitli zincirlere bölünüyorlardı. Ona göre sözlü edebiyatın sağlam olmasının nedeni, her anlatıcının hikayeyi birden çok defa dinlemesi, başka başka anlatıcılardan dinlemesi düzeltmek olanağını buluyor. Böylece orijinal biçim kuruyor, veya masal kanallarını karşılaştırarak onu yeniden yaşıyor. Andersen'in teorisi Türk hikayeleri ve âşıklarının verdiği bilgilerle destekleniyor. Bu âşıklar hikayelerini zaman zaman başka âşıklardan dinlediklerini ve onları bir çeşit (edite) ettiklerini belirtiyorlar.

Psikolojik araştırmalar hikayelerdeki yüksek heyecan taşıyan yerlerin daha çok değiştiğini belirtiyorlar. Bizim malzememiz bu görüşü desteklemiyor. Tersine, hikayedeki türkülerin en yüksek heyecan taşıyanları, hikayenin bel kemiği olarak görünüyor, ve daha az değişiyor.

Çok defa ileri sürülmüştür ki destan, anlatıcı tarafınan tümünden ezberlenmektedir ve bozulmalar unutmaya işaretidir. Gerçi bizim derlememiz tipik destan değil. Ama metinler gösteriyor ki, anlatıcı hikayeyi ezberlemiyor. Onun zihninde hikayenin epizotlarının ve motiflerinin genel çerçevesi vardır. Tümcelerin tek tek bütünü yoktur.

Benzer karakteri olan hikayelerde esas kısmın türküler olduğu var sayılmıştır ve anlatıcı türkülerini ezberleyince kolayca ardından gelen kısmı hatırlamaktadır. Bu teori sadece Çin anlatıcı-

sını ve Çin halk hikayelerini inceleyenler tarafından ileri sürülmüştür. Bunun nedeni orda, türkülerin arkadan gelen bölümdeki olayları anlatmasıdır. Türk halk hikayeleri için bu söz konusu değildir. Türk halk hikayeleri için bu söz konusu değildir. onlarda türkülerin olayları özetlemez, üstelik de düz yazılı kısım kadar değişir. Bu gözlem yukarıda verilen epic edebiyat teorisi için gerçekten sert bir kötülemedir. Epikteki dilin özelliğine bakarak şiirin daha oturmuş, daha az değişen bir edebiyat türü olduğunu farzetmeye hakkımız yoktur. Bizim denememiz gösteriyor ki, şiir kısa zamanda bile değişiyor.

Çin hikayelerini inceleyenler, türkülerin zaman kazandırıcı, bir karakteri olduğunu, aynı zamanda da doğanın veya bir kadının güzelliğinin anlatılması gibi duygusalıkları ifade ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bu işlevde şiirin sabit olmasına gerek yoktur. Türk malzemesinde gerçi türküler çok ender olarak hikayeyi geliştirir ve daha çok vakaların anlatımını geciktirir, bekletir ve genellikle duygusalığı anlatır. Ama onun bir hikayeye sadece bu işlev için girmiş olduğu söylenemez. Âşıkların verdiği ve bizim derlediğimiz başka bilgiler gösteriyor ki, şiirler hikayeden evvel yaratılmıştır. Ballad'lara benzeyen ve Bozlak adı verilen kısa hikayelerde şiir, ki bu bizim derleme yaptığımız bölgenin genel karakteristiğidir, bir veya bir kaç türküden oluşuyor, ve buna kısa, düz yazı ile bir sunuş kısmı ekleniyor. Bu sunuş kısmı şiirin ne olduğunu ve niçin söylendiğini açıklıyor. Bizim Kozanoğlu türküsünde gördüğümüz durum budur. Son olarak

diyebiliriz ki dinleyici türkü ile hikayeden daha çok ilgileniyor. Dinleyici anlatıcının müzik değerini ve kabiliyetini türkülerle değerlendiriyor.

Von Sydow sözlü edebiyatın yayılmasında politik sınırların, memleket sınırlarının, hikayelerin girmesi ve çıkması için engel oluşturduğunu ileri sürmüştür. Yalnız bu nedenle bile bir memleket başka bir memleketin masal geleneğini pek az etkiler. Hikayeler bir memlekette ötekine gezgin âşıklar tarafından taşınır. Paul Sydow şu teoriyi ileri sürer:

“Bu gezginci ozanlar hikayenin yalnız, yeni memlekete yabancı olan ve yeni dinleyici çevresi tarafından hemencecik değiştirilecek olan oicotype’ını taşırlar. (Oicotype terimini Sydow botanikten alarak kullanmıştır. Botanikte oicotype belli bir nebat türünün yeni bir iklim ve yer çevresine uyduğu zaman gelişen yeni türe verilen addır. Folklorunda bu terim, bir masalın, bir hikayenin bir memlekette, bir kentte veya bir etnik gurup içinde geliştirdiği yeni tipe verilen addır.) Eğer yeni memlekette ona benzer bir oicotype varsa, erinde gecinde bunlar birleşirler, karışırlar, Öte yandan eğer yeni konuk bir masalsa ve memlekete tümünden yabancı ise, memleketin bünyesine ve halkın geleneklerine uymuyorsa, tez zamanda kaybolacaktır, veya kendini zamanla mevcut zevke daha çok uyduracak, tümünden yeni iklime uyacaktır; ama o vakit öz vatanındakinden değişik yeni bir oicotype’e dönüşecektir.

Sydow’un teorisinin bir kısmını kabul ediyorum, ama Türkiye malzemesi teoriye yeni bir destek getirmez. Köroğlu hikayesi bir hayli politikal ve

ulusal sınırlardan geçmiştir. İran’da, Türkiye’de Gürcistan’da, Kafkas memleketlerinde, Rus ve Çin Türkistanlarında yaşamıştır. Gerçi her memlekette hikaye değişmeler gösteriyor, ama bir memleketin sınırları içindeki çeşitlenmeler, politik sınırları aşan metinlerdeki çeşitlenmelerden daha küçük değil. Köroğlu hikayesi ki, 1500 yıllarından daha eski değildir, çok geniş bir bölgeye yayılmıştır.

Elbeylioğlu hikayesi, sadece daha yeni değildir, dar bir bölgede de kalmış, yayılmamıştır. Bir hikayeyi uluslararası kabul ettiren motiflerle ettirmeyenler arasında esaslı farklar yoktur. Her ikisi de hudut memleketlerde beğenilip kabullenilen değerleri temsil ediyorlar. Kozanoğlu türkülerini hem Ermeniler, hem Türkler, önemli değişmelere uğratmadan yaşatmışlardır. Bu türkü 1870 den daha eski değildir. Bununla beraber şu görüşünde Sydow’a hak veriyorum ki, bir memlekette başka bir memlekete aktırılma düz bir çizgi halinde süren bir iş değildir, bu iş sıçramalarla oluyor. Âşıkların yaptığı geziler hakkında bize verdikleri bilgiler bu görüşü doğruluyor. Sydow’un deyişi ile “Bu kahramanlık hikayelerini taşıyan anlatıcıların sayısı pek kabarık değildir ve onlar profesyonel insanlardır.” Bizim hikayeleri yayanlar da hiç bir zaman halk değil bu âşıklar olmuştur.

Bu sonucu kabullenmemiz bizi başka bir sonucu götürür. Eğer hikayenin seyahatı gezici âşıklar tarafından gerçekleştiriliyorsa bu da, zaman ve yer bakımından sıçramalarla ortaya çıkıyorsa, demek olur ki hikayenin bulunduğu

bölge, “bölgenin yaşı” teorisinin ileri sürdüğü gibi, hikayenin yaşını göstermez. İster Köroğlu gibi geniş bölgelerde yayılmış olsun, ister Elbeyli oğlu gibi sınırları bir bölgede kalsın, bu hikayenin daha eski ve yaşlı olduğuna işaret sayılmaz. Hemen hemen eminiz ki bizim bu iki bölgede yaşamış olması tesadüfe ve bizim nedenini anlamadığımız kararlarına bağlıdır. Yüz senede hikayede köklü değişimler meydana geldiğine göre (Köroğlunda olduğu gibi), şiirin çeşitlenmelerinin çokluğu onun yaşını anlamak için güvenilir bir ölçü değildir.

Hikayelerdeki değişmeyi sosyol değişme ile dengelemek teorik olarak mümkündür. Ama bu görüş de sosyal değişimin hemen veya belirli bir zamanda hikayede yansıdığına inanmayı da içeriyor. Bizim derlediğimiz hikayeler bu günkü toplumun değil seksen yıl evvel kaybolan toplumun fotoğrafını yansıtıyor. Sosyal ve kültürel değişimi belli bir tarihe oturtmak mümkün değildir. Bizim derlediğimiz metinlerin birinde belli bir silah tipinden söz ediliyor. Fakat hikayedeki sosyal yapı o kadar genel olarak anlatılıyor ki, vakalar bin yıl evvel geçmiş olabileceği gibi yüz yıl evvel de geçmiş olabilir.

Bütün destanlarda değilse de, bazılarında belli bir tarih olayına işaret edilir, daha doğrusu anlatıcı ve dinleyici böyle bir olaya inanır. Ama aslında Elbeylioğlu hikayesinin beş çeşitlemesinin İngilizce çevirisinde bu olay o kadar önemsizdir ki, hiç bir tarih kaynağı ondan söz etmez. Genellikle olay destanda öyle değiştirilerek anlatılır ki, ya gerçek tarih olayından pek az iz kalır veya

onu tanımanın imkanı kalmaz. Ama, eğer bir hikayeyi, kesin, bir tarih olayına bağlayabilirsek, o vakit hiç olmazsa güvenilir bir yaklaşım elde ederiz.

Eberhard'ın çalışmasının en sonuna Elbeylioğlu hikayesinin beş çeşitlemesinin ve Ali Paşa hikayesinin İngilizce çevirileri de eklenmiş.

Kitabın yedide birini tutacak kadar çok olan notları ve bibliografyayı bu özetlemeye almadık. Ancak bibliyografya'dan pek önemli gördüklerimizi verdik.

İlhan Başgöz. Turkish Folk Stories. Journal of American Folklore, Cilt LXV, 1952, s.331-339.

Bartlett, F.C. Some Experiments on the Reproduction of Folk-Stories, Folklore XXXI, 1920.s. 30-47. Alan Dundes'in the Studies of Folklore adlı eserine de alınmıştır. s.243.

Anderson, Walter. Ein volkskundliches Experiment, Folklore Fellow Communication no. 141, 1951)

Sydow. C, W, von, Selected Papers on Folklore. Copenhagen 1948.

Wesselski, Versuch einer Theorie des Marchens.

F, C, Bartlett'in deneyinin bir özeti ni veriyorum.

Bartlett bu deneyi yaptığı 1920 yılında folklorcuların en çok tartıştığı konulardan biri folklorun bir yerden bir yere veya bir kişiden başkasına aktarılırken uğradığı değişme ve bu değişimin kanunları idi. Kendisi bir psikoloji uzmanı olan Bartlett Cambridge üniversitesinde 7 si kız, 13 ü erkek olan öğrenciler üzerinde bir deney yaptı. Deney iki bölümden oluşuyor. İlkinde Bartlett 20

öğrenciye bir masal veriyor. Bu masal İngiliz kültürüne yabancı, Amerikan yerlilerinden alınmış bir masal. Sonra bu öğrencilerden her birine masalı tekrar etmesini söylüyor. Bu öğrenciden, 20 dakika, bir gün, bir hafta, bir ay bazan daha fazla zaman sonra masalı yeniden anlatması isteniyor. Bu uzun zaman içinde tekrar edilen masallar incelenerek sonuçlar çıkarılıyor. Deneyin ikincisi şöyle : Öğrencilerden birine bir masal veriliyor, 15-20 dakika sonra bunu başka bir öğrenciye anlatması isteniyor. Bu ikinci elden masalı ikinci öğrenci 3 üncüye anlatıyor. Her öğrenci böylece ilk ve orijinal masalı değil, onun kendisine, en son öğrenci tarafından aktarılan biçimini öğreniyor. Bu zincirleme anlatımda her öğrencinin masalı nasıl değiştirdiği, yani 20 inci öğrenciye böylece ulaşan masal incelenerek sonuçlara varılıyor.

Bartlett'in verdiği sonuçlar şunlar :

Bir kişinin masalı yeniden anlatmalarında bile değişme eğilimi açık görülüyor.

Birinci deneyde, yani bir kişinin aynı masalı yeniden, yeniden anlatmasında en önemli faktör masalın ilk anlatılmasında beliren görüşün, davranışın ve etkilerin, daha sonraki anlatımlarda sürdüğüdür. Bu gösteriyor ki, bir değişme veya masala yeni giren unsurlar öteki anlatımlarda inatla sürüyor. Bir kişi tarafından bir defadan çok anlatılan masalarda en belirgin özellik aklileştirme (rationalisation) oluyor. Başka bir değişme, ilk anlatışta bulunan zıdlıkların, benzerliklerin, ve kişiselleştirmelerin sonraki anlatımda büyümesi ve

dramatize edilmesidir.

Zincirleme anlatımda ise, yeri için önemsiz olan (irrelevant) olan, veya kültüre yabancı olan ve hoş olmayan elemanlar masaldan düşürülüyor. Bu deneyde de değişime eğilim açık. Bu değişimde, yabancı unsurlar yerleştiriliyor, aklileştiriliyor ve bazı elemanlar baskınlık kazanıyor. Bu baskınlık anlatımda, öteki elemanlardan sivrilip beliren bir kelime, cümle veya olayın, masalın kalan yerlerinde baskın, hakim bir duruma geçmesidir.

Bartlett'in deneyine yöneltelen eleştiriler şöyle:

Bartlett deneyini aralarında kültür bağları olan bir gurup üzerinde değil birbiri ile bağı olmayan tek tek öğrenciler üzerinde yapmıştır. Bunlara bir folk gurubu denemez. Sonra, seçtiği masal yabancı bir kültürden alınma. Eğer öğrencilere bildikleri bir fıkra verilsydi alınacak sonuç farklı olabilirdi. Bu deneyde her öğrenci masalı, yazıdan iki defa okuyor. Dinlemekle kağıt üzerinde okumak arasında, akılda kalmak bakımından fark vardır. Bu nedenle folklorcular, genellikle, derledikleri malzemenin yazılmasını değil söylenmesini ister, onu kaydetmeye çalışırlar. Bartlett'in deneyinde bir öğrenci masalı ike defa okuyor, halbuki hayatta anlatıcı bir masalı nice anlatıcıdan dinler. Ve kendi masalını onlarla biçimlendirerek anlatır. Sonra da hayatta anlatılan ve nice etkiye açık olan masal, labratuvar da okunup yazılınca elbet farklı sonuçlar verecektir.

(Bu eleştiri Alan Dundes'in the Study of Folklor adlı kitabının 244 üncü